

ETNO-MUZEJI NA OTVORENOM I ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE

ŽELIMIR LASZLO

U teoriji zaštite spomenika kulture spomenici kulture etnološkog značaja izjednačeni su u svemu s ostalim vrstama spomenika kulture. To, dakako, vrijedi i za tradicijsko graditeljstvo i okoliš u kojem je ono nastalo. U svim međunarodnim konvencijama i u našem još uvijek važećem Zakonu o zaštiti spomenika kulture sve su vrste spomenika tretirane kao potpuno ravnopravne. Međutim, praksa zaštite tradicijskoga graditeljstva, na žalost, ne slijedi teoriju i Zakon. Tradicijsko graditeljstvo je, kako to svojedobno reče dr. Milan Prelog, "tijekom prošlog i ovog stoljeća nestajalo bez ikakvog otpora ne samo javnog mišljenja nego i samih stručnjaka". Od tada do danas nije, uz jedan izuzetak, bogznašto učinjeno. Jedan od važnih oblika zaštite tradicijskoga graditeljstva je utemeljenje, izgradnja i održavanje etno-muzeja na otvorenom. I dok su, u poletu općega muzejskog pokreta u Europi, etno-muzeji nicali kao gljive poslije kiše, mi smo uspjeli iznjediti samo jedan - Kumrovec. No ni on nije nastao, znamo to svi vrlo dobro, zbog spoznaje potrebe zaštite tradicijskoga graditeljstva, njegovog okoliša i pokretnina koje uz njega idu, već je kult političke ličnosti J. B. Tita iskorišten da se namaknu sredstva za stručnu zaštitu i za osnivanje etno-muzeja. No on je, na žalost, ostao jedini uspješan pokušaj zaštite

tradicijskoga graditeljstva formiranjem etno-muzeja. Planirani etno-muzej kraj Ozlja zastao je na jednoj okućnici kojoj je pridodata još jedna kuća i tu se stalo. U Kupčini se čuva samo jedna okućnica. Pokušaj u blizini Siska je neslavno propao. U ostalim krajevima Hrvatske etno-muzeja na otvorenom, koliko znam, nema, niti se njihovo formiranje planira. Već iz ove oskudne faktografije mogu se izvesti neke tvrdnje i zaključci za koje se nadam da mogu biti zanimljivom temom razgovora.

Etno-muzeji na otvorenom važna su karika zaštite tradicijskoga graditeljstva i zato je neophodno uspostaviti vezu između muzejske i konzervatorske djelatnosti kako bi se moglo zajednički djelovati.

Izrada državnog programa zaštite tradicijskoga graditeljstva i u njegovom sklopu plana formiranja etno-muzeja na otvorenom kao jedan od oblika zaštite jest nužno i tom poslu treba pristupiti što prije. U Nacrtu nacionalnog programa zaštite, očuvanja i obnove kulturnih dobara za razdoblje od godine 1997. do 2007., kojeg je izradila Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, (lipanj 1996. g.) se, doduše, konstatira da je "ukupan korpus hrvatske etnobaštine u cijelosti degradiran, zapušten i aktivno uništavan...", ali se kao program ne nudi ništa više od rečenice o potrebi "uspostavljanja sustavne zaštite i očuvanja tradicijskoga ruralnog naselja u njihovim prostornim i životnim okvirima, uz muzealno očuvanje odabranih vrijednosti". Dakle, zaštita samo u okviru tzv. "integralnih vrijednosti kulturne i prirodne baštine" (str. 18. Nacrta) ma što to doista znači. To naravno nije dostatno. O

etno-muzejima na otvorenom u Nacrtu nema ni riječi. Što je to muzealno očuvanje odabranih vrijednosti nije objašnjeno. Od takvog programa teško da će biti koristi. Na jednome mjestu u nabranjanju prioriternih programa (str. 17. Nacrta) spominje se kao prioritarna "obnova povijesnih (?) ruralnih naselja ratom oštećenih". Nacrt, dakle, za najranije 1997. godinu predviđa obnovu ruralnih naselja, a znademo kako to uistinu bez stručnoga nadzora zapravo brzo ide. Od takvog nacrta za našu svrhu i htijenja slaba je korist. Nacrt posve sigurno treba mijenjati.

Za izradu programa zaštite tradicijskoga graditeljstva neophodno je osigurati suradnju muzealaca i konzervatora. Ukoliko se izrada plana formiranja etno-muzeja kao dijela ukupne zaštite i suradnja stručnjaka uskoro ne osigura, možemo očekivati posvemašnji gubitak tradicijskoga graditeljstva, a time i posebno vrijednog dijela nacionalne baštine. Splet zemljopisnih i povijesnih okonosti, te često siromaštvo u mnogim krajevima Hrvatske, kasna industrijalizacija i druge okolnosti rezultirale su time da imamo doista u europskim razmjerama bogato, raznovrsno i još uvijek autentično tradicijsko graditeljstvo koje, istina, sve više nestaje, ali koje se još uvijek daje spasiti.

K ovim tvrdnjama dodao bih i onu da su nesporazumi, pa i svade, među stručnjacima također bile razlogom što se s projektima zaštite tradicijskoga graditeljstva i formiranja etno-muzeja, unatoč naporima nije uspjevalo puno napraviti. Možda je sada vrijeme da se poslovi planiranja, programiranja i stručnog osmišljavanja

strategije njihove zaštite konačno opet počnu raditi. Iskustvo Kumrovca u tome može biti od velike koristi.

Zaštita tradicijskoga graditeljstva unutar konzervatorstva ima svoja, na međunarodnim skupovima razglabana, uskladena i dogovorena ili preporučena pravila. Njih bi pri planiranju valjalo poštovati. Jedno od njih ističe da su "spomenici narodne arhitekture duboko povezani s pejzažem i sredinom iz koje su proistekli, te se to mora smatrati osnovnim stavom. Radi toga se preporuča da se spomenici narodne arhitekture čuvaju *in situ*" (Brno, Simpozij o zaštiti arhitekture, ICOMOS, 1971. g.). Organska povezanost s krajobrazom istaknuta je i na konferenciji Zaštita ruralnog naselja u čijim zaključcima stoji "... da je premještanje objekata u muzej na otvorenome metoda koja se može primjenjivati samo u slučaju kada je konzervacija *in situ* dokazana kao nemoguća" (Zaključci konferencije "Zaštita ruralnog naslijeda", ICOMOS, Budimpešta, Szombathely, 1977. g.).

Prema tome dilema ne bi trebalo biti. Tradicijsko graditeljstvo treba, ako je to ikako moguće, sačuvati *in situ*, "a mjera preseljenja smije se primijeniti samo izuzetno i to u istoj zemljopisnoj regiji i u okolini koja odgovara onoj originalnoj" (Brno, 1971. g.). Iz toga slijedi zaključak da bi etno-muzeje na otvorenom trebalo planirati tamo gdje vrijedne ruralne građevine već postoje.

Drugo pravilo govori o potrebi da se na građevinama što manje intervenira. Treba ih konzervirati samo u nužnoj mjeri, a rekonstrukcije, restauracije i druge

radikalne zahvate valja izbjegavati. Ukoliko se ovo pravilo ne poštuje u većoj se ili manjoj mjeri gubi autentičnost, a može se slobodno reći i spomenička vrijednost. Drugo pravilo izaziva velike poteškoće u nastojanjima da se građevine i ambijenti adaptiraju tako da mogu poslužiti suvremenim potrebama. "Adaptacija mora voditi računa o kriterijima autentičnosti" (Preporuka o zaštiti povijesnih gradova, četvrti i sela i njihove okoline i o njihovom integriranju i suvremeni život, UNESCO, Pariz, 1975.). Uz zahtjev da se sačuva autentičnost u istoj preporuci se postavlja i kontradiktorni zahtjev: "Pri konzervaciji starih gradova, četvrti i sela trebalo bi uvijek favorizirati njihovo adaptiranje suvremenim potrebama društva". Ali kako to učiniti kada svaka adaptacija umanjuje autentičnost?

U praksi govorimo o muzejskoj prezentaciji tradicijskoga graditeljstva i vrlo često sanjanoj pravoj adaptaciji koja ne bi narušavala autentičnost. No, takve nema. Svaka, pa i minimalna adaptacija je u određenoj mjeri narušavanje spomeničkih svojstava i autentičnosti.

Kako, dakle, ove kontradiktorne zahtjeve pomiriti?

Možda je rješenje u tome da se odrede ili dogovore linije konzervatorske obrane tradicijskoga graditeljstva. One bi mogle biti:

- Zaštita *in situ* bez adaptacija sa samo nužnim konzervatorskim zahvatima koji omogućuju fizičku opstojnost građevine.

- Zaštita preseljenjem uz nužnu pažnju i uz ponavaljanje tradicijskih načina gradnje.

- Adaptiranje objekata loša je konzervatorska metoda, ali ona može poslužiti za zaštitu okoliša, slike naselja i sl. Pri adaptaciji stupanj smanjenja autentičnosti može biti različit ovisno o obimu adaptacije.

Bilo bi, dakako, idealno konzervirati tradicijske gradnje *in situ* i osigurati im prvobitnu funkciju, ali to nije moguće ili je vrlo rijetko moguće postići. Već muzejska namjena nije prvobitna i nije autentična, pa čak ni onda kada, primjerice, stara kovačnica opet radi kao kovačnica, jer je okruženje i smisao kovačnice drukčiji. U etno-muzejskoj kovačnici morate pažljivo naći i osigurati prostor za posjetitelje, morate voditi računa da nekom djetetu iskra s nakovnja ne povrijedi oko i još mnogo toga. Ambijent je očividno promijenjen. Zato je zaštita tradicijske gradnje u etno-muzejima uvijek, u većoj ili manjoj mjeri, kompromis između pravila konzervatorske struke, muzejskih zahtjeva, namjene i autentičnosti.

Vrlo često se misli da je adaptacijom moguće u potpunosti sačuvati spomeničku vrijednost nekog objekta. Međutim, rezultati su uvijek upitni. Pri adaptiranju tradicijskih kuća tako da mogu poslužiti suvremenom stanovanju, a o tome se stalno razmišlja i govori, zaboravlja se na činjenicu da se time ozbiljno narušava spomenička vrijednost. Primjerice, nije moguće u drvenoj "hiži" instalirati suvremenu kupao-nicu a da se ne naruši originalni raspored i namjena prostorija. Ako imamo na raspolaganju "hižu", "kuhinju" i "hižicu" (nazivlje iz Ozaljskog kraja) u prizemnici, onda za kupao-nicu moramo nešto žrtvovati.

Stare "hiže" nisu imale kupaonicu. Ipak adaptaciju kao metodu zaštite ne treba prezreti, ali ona se mora pažljivo primjenjivati. Za etno-muzeje na otvorenom ona dolazi u obzir samo izuzetno u, za sam muzej, sporednim građevinama (npr. ulazna porta, stan čuvara i sl.).

Važno je primijeniti još jedan dodatni kriterij. Metoda preseljenja konzervatorski je prihvatljiva za drvene objekte koji su se ionako često rastavljali i selili i za koje postoje tradicijske metode preseljenja, dok je ista metoda neprihvatljiva ili teže prihvatljiva za zidane objekte ili one građene iz kamena. To znači da ovisno o zemljopisnom položaju i materijalu gradnje ovisi prihvatljivost pojedinih metoda zaštite, a time i formiranja etno-muzeja. U Istri i Dalmaciji, pa i u dijelovima Slavonije metoda preseljenja teško dolazi u obzir.

U nas su promjenljivim ili uglavnom slabim rezultatima iskušane sve metode zaštite. Oslanjajući se na stavove Simpozija u Brnu (1971. g.), u kojima se preferira formiranje rezervata i zaštićenih zona, bilo je pokušaja da se u Istri zaštita upravo tako provede. Po toj zamisli cijele zemljopisne zone bile bi zaštićene kao etno-zone. Takva zona je mnogo kompleksnija od etno-muzeja na otvorenom i pomalo je bliska tzv. eko-muzeju. Čak je Zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci neke zone registrirao, dakle pravno potvrdio, ili barem preventivno zaštitio, opet u pravnom smislu. Rezultati su bili razočaravajući i danas je taj pokušaj posve zaboravljen. Jasno je da se samom pravnom zaštitom i samo konzervatorskim pristupom ovakav oblik zaštite ne može uspješno provesti. Život će takve pokušaje

bez prave snage pregaziti. Ne može se ljudima zabraniti da grade garaže za svoje automobile i traktore. Ne možete na taj način spriječiti prodor betona u naselja. Ne možete čak ni sačuvati sliku naselja i krajobraza, jer su mnoga polja neobrađena, kuće napuštene itd. Ne može se zaštite radi ljude vraćati u 19. stoljeće. Ali etno-zone, eko-zone i slični projekti stvar su budućnosti i njihovo vrijeme će i u nas, uvjeren sam, tek doći. U ovom trenutku, međutim, za to još možda nismo ni stručno ni organizacijski spremni. Takav projekt zahtjeva uz konzervatore i muzealce koordinaciju rada mnogih struka, državnih uprava i ministarstava. On se ne može provesti bez regionalnoga prostornog planiranja, bez projekata poljoprivrednog razvoja, turističkog razvoja, bez kredita banaka itd.

Uspješan primjer zaštite, formiranjem etno-muzeja od postojećih objekata *in situ* i u autentičnom ambijentu s možda tek malo dodatanog adaptiranja i uljepšavanja, je etno-muzej u Kumrovcu.

Okućnica u Kupčini, također, je *in situ*, ali ona još nije privedena muzejskoj namjeni već, eto, traje svoje dane u stalnoj mucu da se autentična okućnica fizički sačuva.

U etno-muzej (bolje etno-muzejček) na otvorenom u blizini Ozlja, koji je sada već u desetljetnom nastajanju, svi objekti (njih 5) su preseljeni. Pri rastavljanju i sastavljanju objekata nastojalo se, što je moguće više, slijediti tradicijske načine preseljenja. Hoće li se iz ove jezgre doista razviti pravi etno-muzej, tek treba vidjeti. Planovi i projekti postoje. Treba zabilježiti još dva pokušaja formiranja etno-muzeja

koji su neslavno propali. Prvi se odnosi na pokušaj projektiranja i formiranja etno-muzeja kontinentalne Hrvatske u Gluhakovu početkom 80-ih godina. Taj je svojedobno imao podršku ondašnjih vlasti i tadašnjeg Ministarstva prosvjete, kulture i športa. U Gluhakovo su se namjeravale premjestiti tipične okućnice. Za zidane objekte iz opeke ili kamena kakvih u kontinentalnoj Hrvatskoj ipak ima, ova metoda nije bila konzervatorski opravdana. Autentičnost okoliša ili barem srodnost i sličnost ambijenta nije se mogla u dovoljnoj mjeri osigurati. To su bile, po mom mišljenju, manjkavosti projekta.

Drugi je pokušaj nastao u isto vrijeme. Predlagalo se da se planira i izgradi etno-naselje na Jarunu u sklopu priprema za Univerzijadu i u sklopu uređenja Jarunskih jezera. Metoda premještanja je ovdje možda bila prihvatljivija jer se radilo isključivo o drvenim objektima s područja Posavine, Turopolja i Pokuplja. Lokacija uz Savu barem je donekle mogla odglumiti autentične lokacije. Ovaj projekt je uz muzejsku namjenu predviđao i prostorno izdvojene komplekse za stambenu i poslovnu namjenu. Danas mi se čini da su potonje namjene bile iluzija. Ako se danas pogleda taj dio grada Zagreba, od ambijenta koji bi koliko toliko nalikovao autentičnom više nije ostalo ništa. Teško je, čak i smiješno, pretpostaviti da bi se širenje grada, da je kojim slučajem etno-naselje bilo formirano, zaustavilo.

Oba su projekta imala svoje manjkavosti, no to nije najgore. Najgore je to što se stvorila klima u kojoj su projekti jedan drugome konkurirali. Rezultat je poznat.

Nije se napravilo ništa. Nije problem u različitim stručnim mišljenjima, ukoliko postoji okvir za razgovor i dogovor. Zato mislim da je važno da se prethodno postave teze kao okvir za razgovor i dogovor i da se onda na temelju njih pristupi izradi plana zaštite tradicijskoga graditeljstva čiji važan dio mora biti formiranje etno-muzeja na otvorenom.

Među stručnjacima nema spora da nešto treba učiniti. Kumrovec nije dovoljan. Nacionalni program kako ga vidi Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine onakav kakav je sadržan u prijedlogu nije ni od kakve koristi. Tko uopće ozbiljno planira zaštitu tradicijskoga graditeljstva i formiranje mreže etno-muzeja? Tko bi to trebao činiti? Konzervatorska služba? Ministarstvo kulture? Muzejski dokumentacijski centar? Filozofski fakultet? Netko peti?

Na žalost, obnova ratom porušenih ruralnih cjelina, koliko znam, prolazi mimo struke i to će ostaviti traga u slici naših naselja u sljedećim desetljećima. Tu smo već zakasnili. Tko zna što nas još čeka ukoliko i dalje nećemo ništa poduzimati?

SUMMARY: Open-Air Ethno-Museums and the Conservation of Cultural Monuments

This paper attempts to determine the present state of ethno-museums in Croatia. This was not difficult since there is only one, in Kumrovec, along with several modest attempts elsewhere. The author goes on to stress the rules of conservation and mu-

seum rules which should be followed when creating ethno-museums. They are listed in many international conventions and recommendations. The author also draws attention to the hidden contradictions in these documents, for example the one that demands that the interventions to buildings be reduced to a minimum in order to preserve authenticity while at the same time demanding that these buildings be adapted in such a way as to "meet the contemporary needs of society".

The paper also lists failed attempts at developing open-air ethno-museums which we have witnessed over the past decades, and tries to analyse the reasons why none of the projects were carried out, except for the museum in Kumrovec.

With respect to the restoration of villages destroyed in the war, the author concludes that the complete lack of co-operation between the state and experts has already lead to the loss of numerous valuable buildings and entities.

Finally, there is the question of whether anyone on the state level is planning the creation and development of ethno-museums in Croatia, and who should be charged with planning them.